УДК 811.161.2'367.332.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.49.9

НУЛЬОВА СИНТАКСИЧНА ПОЗИЦІЯ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ (ДО ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ СИНТАКСИЧНОГО НУЛЯ)

ZERO SYNTAX POSITION IN A SIMPLE SENTENCE (ON THE ISSUE OF QUALIFYING THE SYNTACTIC ZERO)

Островська Л.С.,
orcid.org/0000-0003-1394-6797
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Пропонована стаття є продовженням студій авторки щодо ширшої проблеми кваліфікації синтаксичного нуля в українській лінгвістиці. У статті зроблено спробу з'ясувати синтаксичний статус нульового підмета та обов'язкових валентно зумовлених предикатом поширювачів, базуючись на особливостях співвідношення формально-граматичного та семантико-синтаксичного рівнів простого речення, а також з урахуванням принципу ізоморфізму мовних рівнів. Зауважено, що вихідним принципом для тлумачення нульової лінгвістичної категорії стає її обов'язкова граматична значущість у реалізації категорії предикативності речення внаслідок специфіки парадигми, до якої вона входить, за відсутності свого формального вираження. Зазначено, що нульова синтаксична позиція підмета свідчить насамперед про особливе функційно-семантичне або комунікативно-стилістичне навантаження, оскільки ні варіантні вербалізовані вияви підмета, ні інші форми модально-часової та особової парадигми не відображають семантичної специфіки чи комунікативно-стилістичного спрямування означено-особовості, узагальнено-особовості чи неозначено-особовості таких речень. Закцентовано, що нульовий підмет стає засобом мовленнєвої реалізації відповідної синтаксичної позиції залежно від комунікативних потреб мовця. Обґрунтовано, що нульові поширювачі доцільно кваліфікувати як невербалізовані нульові обов'язкові синтаксичні позиції, що зумовлені валентністю відповідних предикатів. Їхня лексична невираженість переважно зумовлена контекстуально-ситуативними чинниками мовленнєвої ситуації або комунікативною неактуалізованістю для мовця. Указано на можливість функціонування вербалізованих варіантів нульових підметів і нульових обов'язкових поширювачів.

Ключові слова: нульова синтаксична позиція, просте речення, синтаксичний нуль, нульовий підмет, нульові обов'язкові поширювачі, семантичний різновид предиката.

This article is a continuation of the author's research on the broader issue of the classification of syntactic zero in Ukrainian linguistics. The article attempts to clarify the syntactic status of the zero subject and the obligatory valency-determined predicate specifiers, based on the specific correlation between the formal-grammatical and semantic-syntactic levels of a simple sentence, as well as taking into account the principle of isomorphism of language levels. It is noted that the fundamental principle for interpreting the zero linguistic category is its obligatory grammatical significance in the realization of the predicative category of the sentence due to the specific nature of the paradigm to which it belongs, despite the absence of formal expression. It is noted that the zero syntactic position of the subject primarily indicates a specific functional-semantic or communicative-stylistic load, since neither the optional verbalized realizations of the subject nor other forms of the modal-temporal and personal paradigm reflect the semantic specificity or communicative-stylistic orientation of sentences with definite-personal, generalized-personal, or indefinite-personal meaning. It is emphasized that the zero subject serves as a means of speech realization of the corresponding syntactic position depending on the speaker's communicative needs. It is reasoned that that zero extenders should be qualified as non-verbalized zero obligatory syntactic positions determined by the valency of the respective predicates. Their lexical non-expression is primarily conditioned by contextual and situational factors of the speech situation or by their lack of communicative relevance to the speaker. The possibility of functioning of verbalized variants of zero subjects and zero obligatory extenders is also indicated.

Key words: zero syntactic position, simple sentence, syntactic zero, zero subject, zero obligatory extenders, semantic type of predicate.

Постановка проблеми. Проблема нульових формальних синтаксичних позицій в простому реченні традиційно в українській лінгвістиці порушується у зв'язку з розглядом еліптичних неповних речень, насамперед йдеться про нульову позицію присудка [12, с. 410]. Іноді дослідники, зокрема І. Вихованець, ще ведуть мову про нульову позицію підмета [2, с. 218], однак нульові синтаксичні позиції обов'язкових валентно зумовлених компонентів натомість спеціально не розглядають. Окрім того, здебільшого не відбувається розмежування нульової формальної синтаксичної позиції певного члена речення як варіантної щодо вербалізованої синтаксичної позиції та граматично значущої для формування предикативності речення нульової дієслівної зв'язки у структурі складених присудків [12, с. 132; 12, с. 408].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На специфіку нульових синтаксичних категорій як референційно-дейктичного явища одним з перших звернув увагу Н. Хомський у межах генеративної теорії керування і зв'язування[14, с. 518–523].

В українській лінгвістиці відсутній одностайний підхід до тлумачення нульових синтаксичних категорій, зокрема за широкого підходу, який презентований у працях А. Загнітка, синтаксичний нуль стосується як нульових позицій присудка, так і нульової реалізації дієслівних зв'язок у складених присудках, окрім цього, дослідник зараховує до синтаксичних нульових категорій і засіб зв'язку в складних безсполучникових реченнях [6, с. 36–45]. Основним критерієм за того розуміння синтаксичного нуля стає лексична формальна невираженість відповідної синтаксичної категорії.

У найновіших дослідженнях, присвячених розгляду нульових присудків, обґрунтовується погляд, що в еліптичних реченнях нульовий присудок не виявляє своєї граматичної значущості як показник категорії предикативності речення, а постає варіантним засобом мовленнєвої реалізації [11, с. 15–19].

І. Арібжанова робить спробу тлумачення нульових синтаксичних категорій лише у разі їхньої неможливості лексичної реалізації, тобто подається вузьке тлумачення синтаксичного нуля як показника предикативності лише в номінативних та інфінітивних реченнях, пор. *Весна. Написати б* [1, с. 42–59]. Переконливим видається погляд, за якого нульова форма предиката в номінативних реченнях зумовлена не її лінгвальним статусом як маркера предикативності речення, а насамперед експресивністю та емоційністю і функційно-семантичною специфікою номінативних речень [10, с. 81–85].

Постановка завдання. Вважаємо за доцільне для визначення граматичного статусу синтаксичного нуля виходити з принципу ізоморфізму, відповідно до якого синтаксична нульова категорія має виявляти свою обов'язкову лінгвальну значущість у парадигмі, до складу якої вона входить.

Пропонована стаття є продовженням студій авторки щодо ширшої проблеми кваліфікації синтаксичного нуля в українській лінгвістиці.

Метою статті є довести, що нульові синтаксичні позиції підмета та обов'язкових валентно зумовлених предикатом поширювачів у простому реченні не виявляють граматичного лінгвального статусу, а стають варіантом мовленнєвої реалізації відповідної синтаксичної позиції у силу комунікативних потреб мовця.

Для реалізації заявленої мети пропонуємо розв'язання таких завдань: 1) окреслити специфіку співвідношення формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації простих речень із нульовими підметами; 2) визначити комунікативну значущість нульової синтаксичної позиції підмета в простих реченнях; 3) простежити особливості функціонування нульових обов'язкових поширювачів, валентно зумовлених предикатом; 4) указати на можливість функціонування вербалізованих варіантів нульових підметів і нульових обов'язкових поширювачів.

Виклад основного матеріалу. Нульовий підмет. Послідовне виділення нульового підмета як різновиду головного члена речення простежується в синтаксичній концепції І. Вихованця. Дослідник звужує обсяг односкладних речень в українській мові, виводячи з їхнього складу особово-дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові) й доводячи двоскладний еліптичний характер таких реченнєвих конструкцій на формальному рівні саме через послідовну реалізацію в них нульової синтаксичної позиції підмета. Пропонована інтерпретація, на думку вченого, стає можливою внаслідок взаємодії формально-граматичного та семантико-синтаксичного рівнів речення, оскільки предикат валентно зумовлює наявність суб'єктної синтаксеми, а позиційна структура такого речення свідчить про потенційну можливість заповнення підметової позиції типовим засобом вираження – називним відмінком [2, с. 218], пор.: *Святкуємо.* (Костенко, 2011: 356) – *Ми святкуємо*.

Основними причинами функціонування в українській мові нульового підмета лінгвісти визначають його формальну або стилістичну надлишковість у таких конструкціях [5, с. 88]; синтезований вияв підмета у формі присудка [9, с. 275]; редукцію суб'єктної синтаксеми внаслідок кількісної модифікації [4, с. 69]; різну міру потреби мовця у вираженні діяча [7, с. 529]. Проте щодо синтаксичного статусу таких речень із нульовим підметом серед науковців немає одностайності. Більш традиційним є погляд на такі структури як односкладні повні на формальному рівні, що аргументується здебільшого неможливістю заповнювати підметову позицію без зміни характеру вираженої думки [7, с. 528] та двоскладність на семантико-синтаксичному. Відповідно прибічники односкладності таких реченнєвих структур загалом не використовують поняття нульового підмета, уважаючи при цьому, що й формально виражений єдиний головний член таких речень нетотожний статусу присудка двоскладного речення [7, с. 530; 13, с. 115]. Більш послідовною з урахуванням багатоаспектності речення є їхня кваліфікація двоскладними еліптичними [8, с. 185–202].

Формально-граматична особливість нульового підмета виявляється в потенційній здат-

ності її заповнення особовими займенниками у формі називного відмінка, пор.: *Він знайдеться, не бійся, – каже вона про старого* (Амеліна 2017, с. 315). – *Він знайдеться, ти не бійся, – каже вона про старого*; *Вірю на слово* (Горіха Зерня 2021, с. 117). – *Я вірю на слово*; *Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш* (Народна творчість). – *Добрим словом мур ти проб'єш, а лихим і в двері ти не ввійдеш*; *Ждали-виглядали й таки діждалися* (Шкляр 2011, с. 164). – *Вони ждали-виглядали й таки діждалися*.

Специфіка нульового підмета на семантико-синтаксичному рівні речення зумовлена характером предиката-присудка й відповідна нульова позиція вказує на обов'язкову валентно зумовлену суб'єктну синтаксему при предикатах:

1) дії, пор.: *Тепер на роботу охоче беруть зовсім молодих* (Костенко 2011, с. 174). – *Тепер на роботу охоче усі беруть зовсім молодих*; *До свята виготовили мільярдний п'ятак. Напої продавали в безпечній тарі* (Костенко 2011, с. 316). – *До свята вони виготовили мільярдний п'ятак. Напої вони продавали в безпечній тарі*;

2) процесу: *Чудесно живу* (Горіха Зерня 2021, с. 117). – *Я чудесно живу*; *Від гніву старієш, від сміху молодієш* (Народна творчість). – *Від гніву ти старієш, від сміху ти молодієш*;

3) стану: *Не люблю гігантських рептилій, не гігантських – теж* (Костенко 2011, с. 73). – *Я не люблю гігантських рептилій, не гігантських – теж*;

4) локативності: *Після перемоги поїдемо в Донецьк* (Горіха Зерня 2021, с. 263). – *Після перемоги ми поїдемо в Донецьк*; *Їжджу на своїй лайбі по різних фірмах… Приходжу додому втомлений, не від втоми – від безробіття* (Костенко 2011, с. 174). – *Я їжджу на своїй лайбі по різних фірмах… Я приходжу додому втомлений, не від втоми – від безробіття*;

5) якості: *Будьте уважні, запам'ятайте: літаки робитимуть мертві петлі* (Шкляр 2011, с. 50). – *Ви будьте уважні, запам'ятайте: літаки робитимуть мертві петлі. Але будь відвертий з собою* (Костенко 2011, с. 215). – *Але ти будь відвертий з собою*.

Нульова синтаксична позиція підмета свідчить насамперед про особливе функційно-семантичне або комунікативно-стилістичне навантаження, оскільки ні варіантні вербалізовані вияви підмета, ні інші форми модально-часової та особової парадигми не відображають семантичної специфіки чи комунікативно-стилістичного спрямування означено-особовості, узагальнено-особовості чи неозначено-особовості таких речень.

За нашими спостереженнями найбільш виразно функційно-семантична значущість нульового підмета виявляється в так званих узагальнено-особових реченнях. Вербалізація синтаксичної позиції підмета в узагальнено-особових реченнях позначається на втраті присудком семантики узагальненого характеру дії, пор.: *За сон коня не купиш* (Народна творчість) – позначувана дія є узагальненою, стосується узагальненої особи і *Ти за сон коня не купиш* – дія стосується конкретної особи, співрозмовника.

У неозначено-особових реченнях нульова позиція підмета сигналізує про відсутність конкретної номінації суб'єкта дії, що зумовлено насамперед комунікативними потребами мовця, тобто невідомістю конкретного діяча, чи небажанням мовця його називати, чи відсутністю конкретного діяча тощо. Вербалізація синтаксичної позиції підмета в таких реченнях словами неозначеної семантики (*вони, усі / всі, люди*) за нашими спостереженнями не призводить до зміни семантичного характеру речення, а свідчить про зміну комунікативно-стилістичного навантаження позиції підмета, пор.: *Київ у добу бароко охоче називали новими Атенами, тоді як Москва розвивала міф «Третього Риму»* (Агєєва 2021, с. 12). – *Київ у добу бароко охоче всі називали новими Атенами, тоді як Москва розвивала міф «Третього Риму»; Отже, звільнили* (Костенко 2011, с. 250). – *Отже, вони звільнили*.

В означено-особових реченнях нульова позиція підмета має виразно варіантний вияв із вербалізованою позицією й при цьому характеризується особливим комунікативно-стилістичним навантаженням, пор.: *Люблю цю жінку і хочу бути щасливим* (Костенко 2011, с. 250). – *Я люблю цю жінку і хочу бути щасливим*.

Окрім нульового підмета в так званих особово-дієслівних реченнях, нульова синтаксична позиція підмета виявляється й у традиційно витлумачуваних неповних реченнях із пропущеним підметом, комунікативна значущість якого зумовлена попереднім контекстом або ситуацією мовлення, наприклад, *А Велика Ба живе тепер між улюбленим кріслом і кухнею. На продавщицю з хлібного не ображається – хіба мало трагедій, які призводять до нерозуміння* (Амеліна 2017, с. 59) підмет другого речення *Велика Ба* встановлюється з контексту попереднього.

Отже, нульова синтаксична позиція підмета не виявляє своєї граматичної значущості, а відображає комунікативно-стилістичну чи функційно-семантичну специфіку щодо вербалізованого вияву, через що не можна стверджувати особливий лінгвальний статус нульового підмета.

Нульові обов'язкові поширювачі. Виділення головних нульових членів речення закономірно порушує проблему розрізнення й нульових поширювачів речення, або в традиційній граматиці другорядних членів речення. На нашу думку, видається можливим тлумачити нульовими обов'язкові валентно зумовлені предикатом поширювачі в разі формального незаповнення / лексичного невираження відповідної синтаксичної позиції. Цілком логічно можна припустити, що насамперед йдеться про поширювачі об'єктної, адресатної, інструментальної, локативної семантики при відповідних предикатах. Такі валентно зумовлені предикатом компоненти мають нульове вираження через те, попри їхню обов'язковість у семантичній структурі речення, елімінація цих компонентів досить часто не впливає на інформативну достатність висловлення, зважаючи його на контекстне оточення чи саму ситуацію спілкування. Такі структури переважно тлумачать як контекстуально або ситуативно неповні речення [7, с. 627], особливо коли йдеться про нульовий об'єктний поширювач.

За нашими спостереженнями нульова позиція об'єктного поширювача найчастіше наявна тоді, коли цей компонент міститься в попередньому контексті або зрозумілий із ситуації мовлення: – *У тебе туго з копійкою? – питає теща. – На ось, візьми. – І потай від дружини віддала мені свою пенсію. І я взяв* (Костенко 2011, с. 97). У другому та останньому реченні при предикаті дії обов'язкова позиція об'єктного поширювача *пенсію* лишається нульовою, оскільки він зумовлений ситуативно для другого речення і контекстуально – для останнього.

Поширювач адресатної семантики також може мати нульову реалізацію за подібних умов: *Он і Дося очам не повірила, уздрівши його [Ворона] живого, на радощах подарувала свою шапку* (Шкляр 2011, с. 92) – ситуація і контекст вказують на *Ворона* як відповідного адресата дії.

Поширювач інструментальної семантики, за нашими спостереженнями, частіше за інші обов'язкові поширювачі має нульовий вияв, оскільки інструментальна семантика може виявлятися синкретично у відповідних предикатах дії, а отже, її актуалізація не вимагається умовами контексту чи комунікативними намірами мовця, натомість вербалізація такого інструментального поширювача створюватиме інформативну надлишковість висловлення, пор.: *косити косою, сапати сапкою, писати ручкою, білити щіткою, різати ножом, мити милом* тощо. Наприклад, у реченні *Школу, казали кілька вцілілих людей, знищили не зі зла – змусили рубати стару на дрова замість високих сосон* (Амеліна 2017, с. 87) валентно зумовлена синтаксична позиція обов'язкового інструментального поширювача при предикаті дії *змусили рубати* є нульовою, що не впливає на комунікативну повноту речення, адже узвичаєним в українській мові інструментальним поширювачем у такому семантичному оточенні є іменник *сокирою*. Аналіз мовного матеріалу дає підстави стверджувати, що вербалізація інструментального поширювача відбувається тоді, коли він стає комунікативно значущим для мовця, пор.: *Голову мені вимили і у спішному порядку висушили феном* (Горіха Зерня 2021, с. 225) – позиція інструментального поширювача нульова, мовець не акцентує на тому, чим саме вимили голову *шампунем, гелем, водою, милом* тощо і *Я вимила спиртом вікно, заливаючи собі руки і штани* (Горіха Зерня 2019, с. 12) – інструментальний поширювач вербалізований, бо має особливе комунікативне навантаження.

Поширювач локативної семантики, попри свою валентну зумовленість предикатом локативності в структурі речення, досить часто може мати нульовий вияв, що пояснюється насамперед його лексичною надлишковістю у відповідному контексті або комунікативною неважливістю для мовця. З-поміж локативних поширювачів загалом виділяють різновиди на позначення статичної локалізації, напрямку руху (початковий і кінцевий пункти руху), шляху руху [3, с. 130]. Аналіз мовного матеріалу доводить, що хоча семантика предиката динамічної локативності вимагає наявності обох пунктів руху, в структурі речення часто реалізовується лише один з них, чи то початковий, чи то кінцевий. Нульовий вияв другого пункту руху пояснюється його зрозумілістю з контексту або ситуації мовлення чи комунікативною неважливістю для мовця, наприклад, *Спочатку ми на машині Комара відвезли хлопцям обладнання на базу* (Горіха Зерня 2019, с. 127); *А через тиждень до Чорного лісу приїхав Завірюха* (Шкляр 2011, с. 204) – реалізовано нульові позиції локативного поширювача початкового пункту руху; *Це було в ті дні, коли мама з татом уже давно повернулися з-за кордону* (Декамерон 2010, с. 96) – реалізовано нульову позицію локативного поширювача кінцевого пункту руху.

Нульові поширювачі доцільно кваліфікувати як невербалізовані нульові обов'язкові синтаксичні позиції, що зумовлені валентністю відповідних предикатів. Їхня лексична невираженість переважно зумовлена контекстуально-ситуативними чинниками мовленнєвої ситуації або комунікативною неактуалізованістю для мовця. Оскільки лексична вираженість / невираженість

поширювачів предиката не впливає на реалізацію модально-часових значень категорії предикативності як визначальної для речення, то, очевидно, що нульові поширювачі не виявляють граматичної значущості, а отже, не набувають лінгвального статусу синтаксичного нуля.

Висновки. Дослідження синтаксичного нуля як лексично невираженого компонента в структурі речення з урахуванням багатоаспектності речення та його темпорально-модальної парадигми дає можливість зробити висновок про неоднорідний характер аналізованого явища.

Уважаємо за необхідне вирізняти нульову синтаксичну позицію підмета і обов'язкових поширювачів як таку, що є одним із можливих варіантів мовленнєвої реалізації обов'язкового синтаксичного компонента залежно від комунікативно-стилістичної потреби мовця або функційно-семантичної специфіки відповідного синтаксичного компонента. Важливо наголосити, що нульова синтаксична позиція є лише можливою варіантною формою її реалізації й немає граматичної значущості, а отже, й лінгвального статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арібжанова І. Принципи моделювання простого речення. *Українське мовознавство*. Київ, 2014. Вип. 1 (44). С. 42–59.

2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.

4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.

5. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 1999. 298 с.

1. 6 .Загнітко А. Поняття синтаксичного нуля: статус, синтагматика і парадигматика. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2002. Вип. 146–147: *Слов'янська філологія*. С. 36–45.

6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

7. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові. Вінниця: ФОП «Корзун», 2015. 320 с.

8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2004. 340 с.

9. Островська Л.С. До проблеми кваліфікації синтаксичного нуля в номінативних реченнях. *Граматичні читання – XIII*: Матеріали Міжнародної наук.-теоретич. конференції 15–16 травня 2025 р. / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. Загнітко. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025. С. 81–85.

10. Островська Л.С. Синтаксичний статус нульового присудка (до проблеми кваліфікації синтаксичного нуля). *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 42. Ужгородський нац. ун-т. Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 15–19.

11. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 820 с.

12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

13. Chomsky N., Lasnik H. Syntax in generativen Grammatik. *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin & New York, Walter de Gryuter, 1993. Pp. 506–569.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ: Віхола. 2021. 360 с.

2. Амеліна В. Дім для Дома. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 384 с.

3. Горіха Зерня. Доця. Київ: Білка, 2019. 288 с.

4. Горіха Зерня. Принцип втручання. Київ: Білка, 2021. 318 с.

5. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років : збірка; укладання та післямова С. Жадана. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 320 с.

6. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.

7. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 384 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 10.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.11.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2026